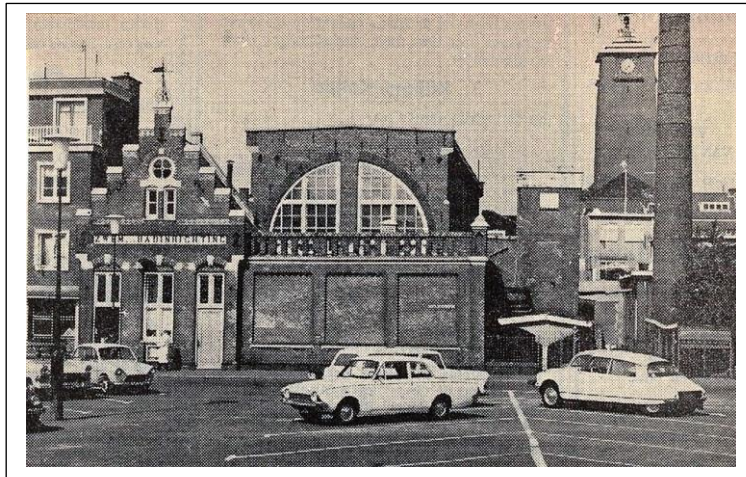

ZWEM- EN BADINRICHTING DER FIRMA VAN HEEK & Co.

De oprichting van een zwembad was het initiatief van de textielfabrikant G.J. van Heek. De reden tot de oprichting vond de heer G. J. van Heek in het feit, dat een regelmatig gebruik van baden veel oorzaken tot ziekten wegneemt en in zijn openingsrede op 1 Juli 1892 gaf het Engelse spreekwoord „prevention is better than cure”, door ZEd. in deze rede uitgesproken, ten volle de stoot tot de oprichting weer.

Het doel der oprichting was de arbeiders en arbeidsters, werkzaam in de fabrieken der firma, kosteloos in staat te stellen om te kunnen baden, waartoe kuip- en douchebaden en een zwembassin (dit laatste gedurende de zomermaanden) de gelegenheid bieden, doch tevens, om ook andere inwoners van Enschede en omstreken tegen een niet hoog tarief van deze inrichting gebruik te kunnen doen maken.

De andere fabrikanten lachten hem uit toen hij met zijn plannen voor een badhuis annex zwembad kwam. Maar Gerrit Jan van Heek was niet voor niets de machtigste man in de stad. Hij had een bredere visie dan zijn collega's - concurrenten. Investeren in goede voorzieningen, betaalde zich dubbel en dwars terug. Het bond de arbeiders aan het bedrijf en hield ze gezond zodat ze harder konden werken.

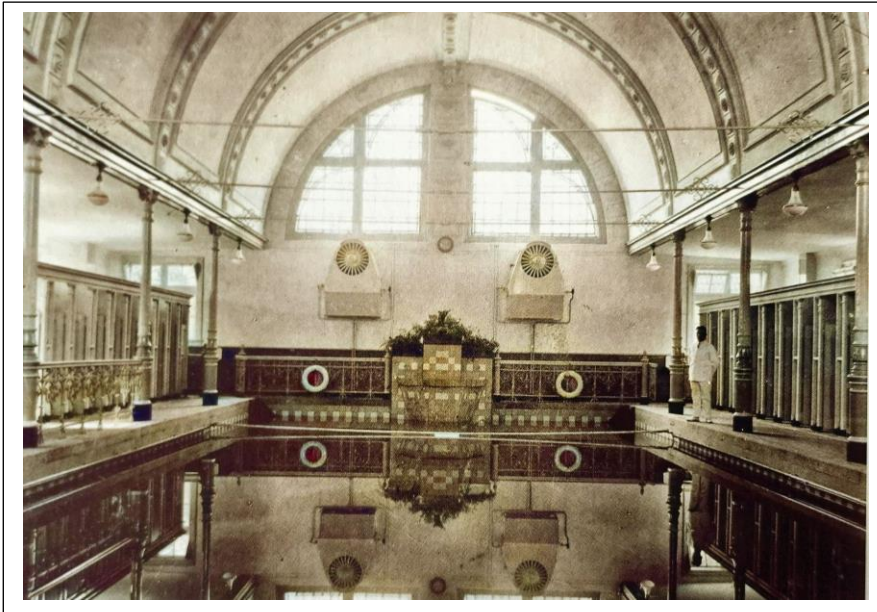
De schenkingen waren aftrekbaar voor de belasting terwijl het omzetten van een landgoed naar een openbaar park fiscaal zeer aantrekkelijk was. Het leek allemaal op weldadigheid maar de ware aard kwam tevoorschijn bij een staking. Dan pasten de heren de UITSLUITING ook wel HET TWENTSE STELSEL genoemd, toe.

Dat betekende dat wanneer bij één fabriek werd gestaakt, ook de andere fabrieken sloten en de arbeiders, ook al hadden die niets met de staking te maken, naar huis werden gestuurd en zonder loon zaten zolang de staking duurde. Hiermee zette men extra druk op de stakers om hun acties op te geven, zij waren er dan immers de oorzaak van dat collega's zonder werk kwamen.

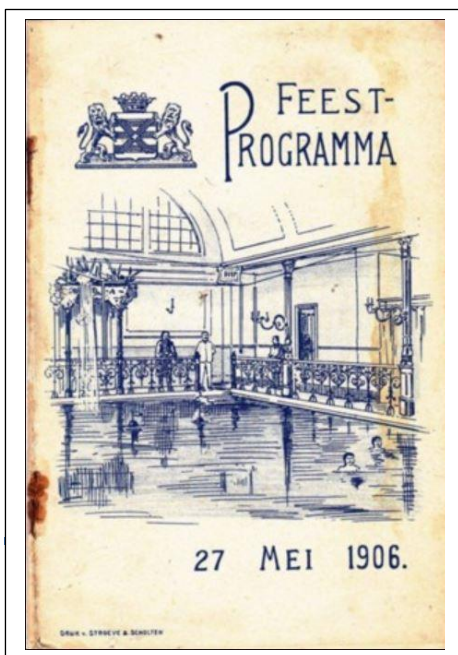
Zelfs bij de conservatiefste werkgevers in het land werd dit als een onmenselijke maatregel beschouwd, maar daar hadden de textielbaronnen geen boodschap aan. Er

moest duidelijk worden gemaakt wie het hier voor het zeggen hadden.

In 1892 opende de Zwem en Badinrichting in het bijzijn van een keur aan notabelen waaronder burgemeester Edo Bergsma de deuren van de badhokjes. Werknemers van de firma van Heek waren verplicht eens per week een gratis stort of kuipbad te nemen, zwemmen was vrij. Ook buitenstaanders waren welkom maar moesten wel betalen. Het bad was het tweede in zijn soort in Nederland en in die tijd een groot succes. Overigens was het niet alleen van Heek in Enschede maar ook Machinefabriek gebroeders Stork en Co bouwde in Hengelo een gezamenlijk badhuis voor alle werknemers van Stork die niet over badkamers en douches beschikten

Het gebouw bestaat uit een voorgebouw met loket, één ingang voor vrouwen, één ingang voor mannen, drie kuipbaden en zes douches in de vrouwenafdeling; vijf kuipbaden en zeventien douches in de mannenafdeling; benevens de zwemhal met een bassin van beton, groot 9 bij 15 Meter en 1 tot 2 Meter aflopend, 25 kleedkamertjes en een douche-

Door de herinrichting van de binnenstad van Enschede was er geen plaats meer voor de zwem en badinrichting die inmiddels eigendom was geworden van de gemeente Enschede.

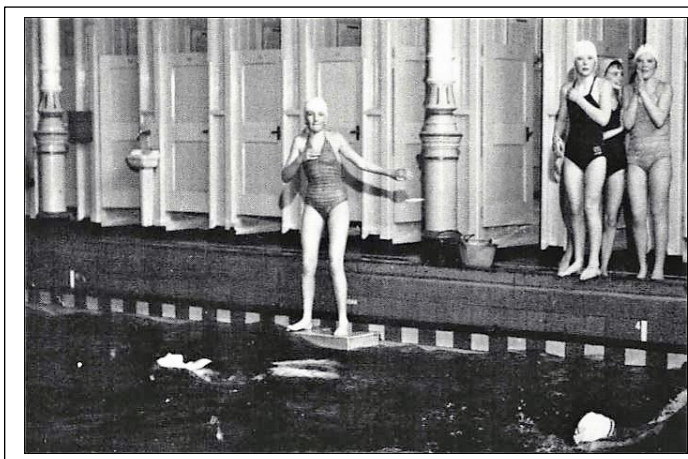
Het feestprogramma ter gelegenheid van de opening van de zwem en badinrichting

inrichting. Verder is er een was- en drooginrichting en een ketelhuis. De arbeiders en arbeidsters der firma van Heek & Co. maken van de hun geboden gelegenheid geen te ruim gebruik. Het personeel bestaat uit ruim 2500 personen, terwijl het aantal kosteloze baden jaarlijks circa 22000 bedraagt. Behalve het personeel der genoemde firma kan ook het personeel van de Firma G. J. van Heek & Zn., daartoe door deze firma in staat gesteld, kosteloos van de verschillende baden gebruik maken.

Het aantal betaalde baden bedraagt gemiddeld circa 20.000 per jaar en dat van het personeel der Firma G. J. van Heek & Zn. circa 12.000 per jaar, in totaal dus circa 54.000 baden. Voor de baden, ook voor het zwembassin, wordt gebruikt het water van de Gem. Waterleiding, tegen een speciaal 90 Overdekte zweminrichting tarief, met het oog op het doel der inrichting, door het Gemeentebestuur toegestaan.

De tarieven voor betalenden zijn thans als volgt: Kuipbaden le klasse 35 cent 2e 20 „ Stortbaden (douches) Zwembaden 12 „ alles incl. gebruik van handdoek en zeep Het oorspronkelijke tarief, resp. 25 ct., 15 ct., 12 ct., 6 ct., 8 ct., moest, als gevolg van de enorme stijging in de tarieven van het water (in 1892 3 ct. per M3 ., thans 11 ct.) van de prijzen van steenkolen enz. tot het tegenwoordige tarief worden verhoogd.

Zwemles voor dames, heren en kinderen was een belangrijke onderdeel van het zwembad programma.

De sloop van de pijp van het ketelhuis zwembad van Heek

De belangstelling voor het zwembad liep in de loop der jaren echter aanzienlijk terug en dat was reden genoeg om het zwembad in juni 1956 te sluiten. Een jaar later bleek dat de gemeente Enschede bereid was gevonden om het zwembad na enkele aanpassingen opnieuw te openen.

De architectuur van het zwembad was zowel extern en intern van een uitzonderlijke kwaliteit.

De fraaie stalen kolommen, de figuratie in het plafond en het gietijzeren hekwerk waren fraaie decoraties in het zwembad.

Badmeester Bongers was een zwembad autoriteit en kindervriend in het zwembad van Heek.

De exploitatie werd aan de dienst Sportzaken overgedragen. Maar de toekomst van het zwembad werd bedreigd door de herinrichting van de binnenstad. Uiteindelijk werd het zwembad gesloopt in 1973.

Er deden in Enschede veel cynische verhalen de ronde over de bedoelingen van de firma van Heek voor wat betreft het zwembad. Het gedicht hieronder is wel een treffend voorbeeld hiervan.

GRATIS BAD

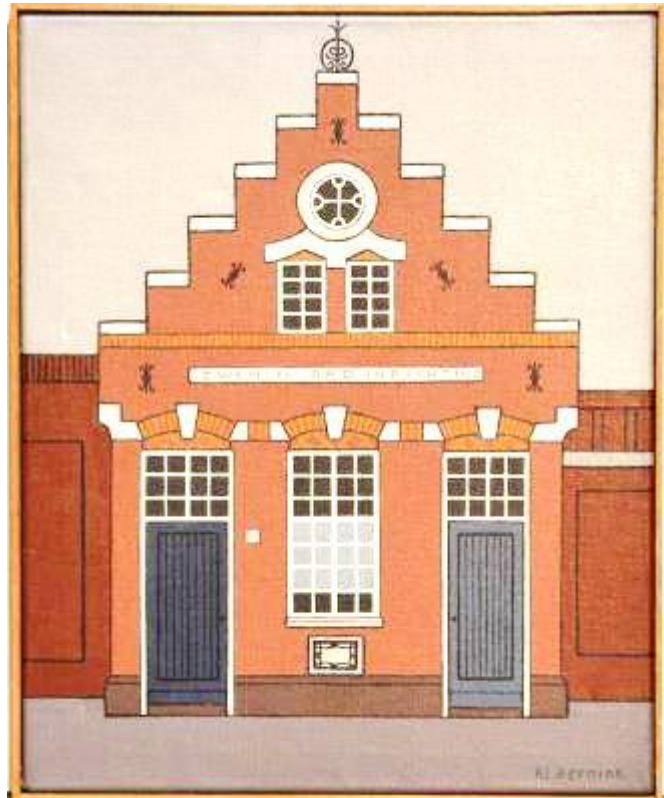
Arbeiders van meneer van Heek
moesten zich douchen, eens per week.
Men mocht dan gratis naar het bad,
omdat de baas daar baat bij had.

Meneer van Heek de gulle schenker,
was eigenlijk een sluwe denker.
Al wat hij gaf, kreeg hij terug
over de arbeider z'n rug.

Een park, een bad, een goede woning,
garandeerden zijn beloning.
Want op de duur zou je het merken,
men werd niet ziek, kon harder werken,

Ook het rijk betaalde mee
aan wat hij schonk aan Enschede.
De bonden wisten het allang;
't was grotendeels eigen belang.

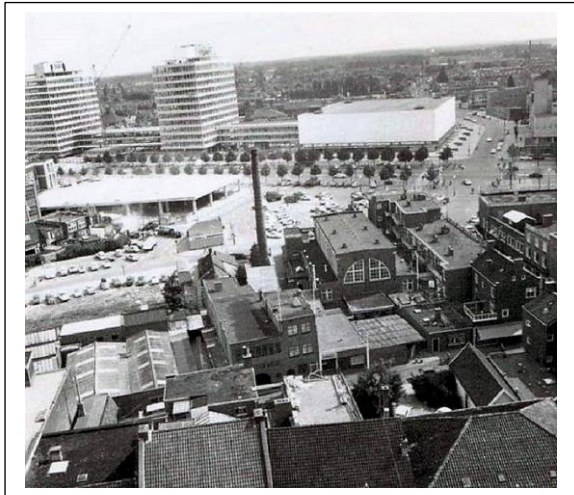
"Liefde voor 't volk" was wat hij voelde.
Een liefde die al snel bekoelde,
als men het lef tot staken had.
Dan sloot 't fabriek en ook het bad.....

Schilderij van Klaas Bernink

Zwem en Badinrichting van Heek & Co.

De diepste gedachten dat industriëlen in Enschede en Hengelo tussen 1870- 1940 veel bijgedragen hebben aan de vrijetijdsbesteding van de bevolking met betrekking tot gezondheid en bewegen, daar kan geen twijfel over bestaan.

De Zwem en badinrichting van Heek aan het van H.J. van Heekplein gezien vanaf de Stadhuisstoren richting Boulevard 1945. De foto is waarschijnlijk gemaakt omstreeks 1970.

Het V&D pand en de twee ICT torens zijn inmiddels gerealiseerd. Het parkeerdek op de Kalendarij is nog niet gereed.

Slechts enkele initiatieven lijken primair een gezondheidsmotief te hebben gehad. Hierbij valt te denken aan de gymlessen die de Achillesleden, dus fabrikanten in de dop, aan de fabrieksschool en aan lagere scholen gaven. Sommige beschreven uitspraken van Gerrit Jan van Heek en zijn familie en de vele initiatieven met betrekking tot hygiëne, gezondheid en beweging van Gerrit Jan van Heek en van de Stork familie wijzen ook sterk in die richting.

Dit is echter een aanname op grond van publicaties, waarbij natuurlijk nooit de diepste gedachten ontrafeld kunnen worden die industriëlen door hun hoofd lieten gaan bij het nemen van hun ongetwijfeld nobel bedoelde initiatieven.

Bronnen:

Troebelem in de Twentse textiel (100 jaar sociale strijd)

Website: <http://stefenfen.nl/bundel.htm>

Gemeentelijk archief Enschede 1913.

Foto's: Gemeentelijk archief Enschede,

De krant van 17 juni 1972

ZWEM-EN BADINRICHTING VOORGOED GESLOTEN

ENSCHEDÉ - Op 1 juli 1972 zal de zwem- en badinrichting op het H.J. van Heekplein voorgoed worden gesloten. Zo snel mogelijk daarna zal de slopershamer aan het gebouw worden gelegd om plaats te maken voor een open plek welke tussen genoemd plein en Achter 't Hofje is ontstaan. Merkwaaardige samenloop van omstandigheden is, dat het zwembad op die dag precies tachtig jaar heeft bestaan. Op 1 juli 1892 werd de bad- en zweminrichting van Van Heek op deze plaats geopend.

Enschede was één der eerste gemeenten in Nederland, waar een overdekt zwembad werd gebouwd. Voor zover wij zijn ingelicht was alleen het overdekte zwembad aan de Heiligeweg in Amsterdam ouder dan dat in Enschede.

Er was een belangrijke bijkomstigheid dat hier een overdekt bad kon worden gebouwd. Op 1 maart 1892 kreeg Enschede zijn eerste gemeentelijke waterleiding. Voordien werd het water uit de Enschedese bodem gehaald, waar ondergronds oude sloten en reutputten van de linnenwevers allesbehalve bevorderlijk waren voor goed drinkwater, dat zelfs uit de gemeentepomp van allesbehalve goede kwaliteit was.

Acht bronnen op circa achttien meter diepte aan de Deurningerstraat bij Hof Espelo leverden voor het eerste goede drinkwater voor de stad. Reeds vóór die 1-ste maart 1892 werd begonnen met de bad- en zweminrichting, want de gevelsteen in het oude gebouw met zijn karakteristieke Zaanse trapgevel vermeldt nu nog: "Deze steen is gesteld door Gerrit Jan van Heek Jr. den eersten september 1891.

Het was tekenend voor de burgerzin van de Van Heeks, die op velerlei terrein schenkingen deden aan de gemeente, dat het bad, in eerste instantie natuurlijk voor de eigen arbeidersgezinnen, beschikbaar werd gesteld voor de gehele gemeenschap van Enschede en Lonneker. Dat gebeurde in een tijd, dat men in ons land meer water gebruikte voor het schrobben van straten en schuren, van kozijnen en drempels, dan om het eigen lichaam eens een grote beurt te geven.

En ook na de opening van het bad moesten de arbeiders van Van Heek en Co nog gedwongen worden eens per maand een bad te nemen. Waaruit men weer niet moet concluderen, dat het lichaam voor die tijd aan het vuil werd overgelaten. Daarvoor was er de tobbe, die aan het eind van de week thuis werd gevuld met warm water voor de gebruikelijke wekelijkse schoonmaakbeurt.

Langzamerhand kreeg de badinrichting aan de vroegere Zuiderhagen, later Brilstraat geheten en nu H.J. van Heekplein, meer bekendheid. En langzamerhand het dan ook te klein, totdat in 1928 een flinke uitbreiding tot stand kwam. Het zwembad werd vergroot, er kwam een bassin van 23 bij 9

meter. Een bijzonderheid was de cascade aan het kopeinde van het diepe bad. Deze waterval diende voor de zuivering van het water, dat in eigen beheer geschiedde. Wekelijkse vernieuwing van het water was er in die tijd gewoon niet bij, want Enschede heeft heel lang zeer zuinig moeten zijn met het leidingwater.

Met de verbouwing van 1928 was de zwemhal een heel stuk groter geworden. Er werden moderner kleedkamertjes gebouwd en het aantal werd van 25 uitgebreid tot 40. Het geheel werd tevens betegeld. Ook de afdeling stort- en kuipbaden werd in die tijd vernieuwd.

Een bekende figuur in het zwembad is badmeester L.R. Bongers geweest, die meer dan 40 jaar heer en meester in het zwembad is geweest. Op 1 februari 1968 is hij met pensioen gegaan en honderden en nog eens honderden heeft hij de zwemkunst bijgebracht.

Hij was een vrij strenge zwemmeester, maar wie bij de heer Bongers het diploma had gehaald, wist dat hij het zwemmen goed meester was geworden. In de geschiedenis van het bad zal hij een legendarisch figuur blijven.

In juni 1956 werd het bad door Van Heek en Co gesloten. Zestien maanden later heeft de gemeente het overgenomen voor f. 137.500 en in september 1957 werd het opnieuw, na de nodige verbeteringen weer geopend in de verwachting dat het nog tien jaar mee zou gaan. Dat is inmiddels 15 jaar geworden. Het bad werd in de laatste tijd alleen nog gebruikt door schoolkinderen en verenigingen. Vóór de opening van het zwembad Het Diekman, maakten ook particulieren nog gebruik van het bad aan het Van Heekplein.

Dat er nog veel gezwommen werd blijkt uit de bezoekcijfers van de laatste vijf jaar, nl 444.456 totaal. Vanaf de opening in 1957 t.e.m. 1966, het jaar waarin Het Diekman werd geopend bedroeg dit aantal samen 1.299.115. De gemeente gebruikte per jaar 5000 kubieke water voor het bad, dat nog steeds met kolen wordt gestookt. Elke veertien dagen was daarvoor 6000 kg. anthraciet nodig.

Het laatste oude gebouw aan het nieuwe H.J. van Heekplein staat op het punt om te verdwijnen. Velen zal dat met enige weemoed vervullen. Niet echter de omwonenden van het bad, die straks verlost zullen zijn van de zwarte rookpluim die de schoorsteen bij het gebouw regelmatig verliet. In deze tijd van milieuvervuiling een verblijvend verschijnsel. Men heeft er echter de massa's rijdend blik voor teruggekregen. Toch vindt de heer F. de Vries, waarnemend directeur van de Lichamelijke opvoeding en sport de verdwijning van het bad toch wel een verlies voor Enschede. In september zal het instructiebad in het park Stokhorst wel worden geopend, maar het wachten is op het overdekte zwembad in Enschede-Noord, dat pas een wezenlijke verbetering zal zijn voor de zwemsituatie in deze stad, waar het aantal zwemmers sinds 1982 met duizenden is gestegen.

(De tekst uit de krant is onveranderd in dit artikel weergegeven)

Bij de foto's: De bad- en zweminrichting aan het H.J. van Heekplein waar straks de slopershamer zijn werk gaat doen. Op de tweede foto's zie je de nog jonge badmeester L.R. Bongers met de oudste en

de jongste leerling.

de krant van 1972.

Geen nieuwe bestemming trapgeveltje zwembad

Enschede - Burgemeester en wethouders hebben gisteren in hun wekelijkse vergadering een voorstel van gemeentelijke- en openbare werken afgewezen om het trapgeveltje van de voormalige bad- en zweminrichting aan het H.J. van Heekplein een nieuwe bestemming te geven. Het sloopbedrijf, dat zoals gemeld, bezig is om het oude zwembad af te breken, is direct vandaag begonnen ook de slopershamer tegen het geveltje te zetten.

Het gemeentebestuur vond het namelijk niet de moeite waard om ten koste van 4000 gulden extra het trapgeveltje steen voor steen te laten slopen en genummerd te laten opslaan. De bedoeling was het trapgeveltje, dat overigens geen grote architectonische waarde had, weer op te bouwen in één van de smalle straatjes rondom de Markt. Dit zou dan bekostigd kunnen worden uit het fonds stadsverfraaiing.

De gedachtengang hierachter is karakteristieke smalle straatjes in de binnenstad, waarin lelijke gaten zijn gevallen zoals bijvoorbeeld het geval is in de Walstraat, zoveel mogelijk te restaureren in plaats van steeds verder te laten vervallen.

Uitgangspunt hierbij is dat de oudste eivormig lopende straatjes in het stadscentrum voor veel Enschedeërs een bepaalde gevoelswaarde hebben en dat het opknappen van deze typische straatjes ook past in het streven om een deel van de binnenstad een wandelgebied te maken. Naar wij vernemen zijn ondanks het besluit van b. en w. het trapgeveltje niet te behouden plannen om het stadscentrum te verbeteren nog steeds in studie. Daarbij wordt bekeken of naast de talrijke horecabedrijven, die de laatste jaren in de binnenstad zijn gekomen, ook de vestiging van boetieks, ateliers, studentenkamers e.d. door de gemeente kan worden gestimuleerd. Een moeilijkheid hierbij is evenwel dat veel eigendommen, waaronder ook volkomen verwaarloosde percelen, in particuliere handen zijn. Restauratieplannen, waarvan in diverse andere steden geslaagde voorbeelden zijn te vinden, liggen vaak gemakkelijker dan in Enschede, omdat daar eigenaren van panden, die op de monumentenlijsten staan, overheidssteun kunnen krijgen.

Nu binnenkort Concordia en Markt 17 grondig worden gerestaureerd valt te verwachten dat verdere plannen met betrekking tot de binnenstad, waarover al jarenlang wordt gesproken, waarschijnlijk afzonderlijk per te verbeteren onderdeel, in de gemeenteraad aan de orde zullen komen.

Foto: Het tot dusver gespaarde trapgeveltje van de Zwem- en badinrichting aan het Van Heekplein is vandaag van een stellage voorzien, zodat het op last van b. en w. kan worden gesloopt.